TILSHUNOSLIK TERMINLARINING RUS LEKSIKOGRAFIYASIDA IFODALANISH XUSUSIYATLARI

Nargiz Kazbekovna Sarimsakova
Xorijiy filologiya kafedrasi katta o‘qituvchisi,
Toshkent Xalqaro Moliyaviy Boshqaruv
va Texnologiyalar Universiteti, O‘zbekiston
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20443932

Annotatsiya: Mazkur maqolada tilshunoslik terminlarining rus leksikografiyasida ifodalanish xususiyatlari tahlil qilinib, lingvistik terminlarning shakllanishi, semantik tarkibi, funksional-uslubiy xususiyatlari hamda ularning rus tilidagi lug‘atlarda izohlanish tamoyillari o‘rganiladi. Termin va atama tushunchalarining o‘zaro farqli jihatlari, ilmiy terminologiyaning standartlashuvi va leksikografik talqin masalalari yoritiladi. Maqolada rus tilshunosligidagi izohli, terminologik va ensiklopedik lug‘atlar asosida tilshunoslik terminlarining berilish usullari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari terminlarning leksikografik ifodasi ilmiy kommunikatsiya aniqligi va tilshunoslik terminologiyasi tizimining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi.
Kalit so‘zlar: tilshunoslik termini, leksikografiya, lingvistik termin, semantik xususiyat, terminologik lug‘at, izohli lug‘at, terminologik tizim.

Abstract: This article analyzes the features of the representation of linguistic terms in Russian lexicography and examines the formation, semantic structure, and functional-stylistic characteristics of linguistic terminology, as well as the principles of their interpretation in Russian dictionaries. The study also highlights the differences between the notions of term and terminology, issues of standardization of scientific terminology, and lexicographic interpretation. Based on explanatory, terminological, and encyclopedic dictionaries in Russian linguistics, the methods of presenting linguistic terms are comparatively analyzed. The findings demonstrate that the lexicographic representation of terms plays an important role in ensuring the accuracy of scientific communication and in the development of the system of linguistic terminology.
Keywords: linguistic term, lexicography, linguistic terminology, semantic features, terminological dictionary, explanatory dictionary, terminological system.

Аннотация: В данной статье анализируются особенности представления лингвистических терминов в русской лексикографии, рассматриваются формирование, семантическая структура и функционально-стилистические особенности лингвистических терминов, а также принципы их толкования в русских словарях. Освещаются различия между понятиями «термин» и «терминология», вопросы стандартизации научной терминологии и лексикографической интерпретации. На основе толковых, терминологических и энциклопедических словарей русской лингвистики проводится сравнительный анализ способов представления лингвистических терминов. Результаты исследования показывают, что лексикографическое представление терминов играет важную роль в обеспечении точности научной коммуникации и развитии системы лингвистической терминологии.
Ключевые слова: лингвистический термин, лексикография, лингвистическая терминология, семантические особенности, терминологический словарь, толковый словарь, терминологическая система.

Kirish qismi: Zamonaviy tilshunoslikda terminologiya va leksikografiya masalalari muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Fan va texnologiyaning jadal rivojlanishi natijasida turli sohalarga oid yangi tushunchalar va ilmiy birliklar paydo bo‘lib, ularni aniq, tizimli hamda standart shaklda ifodalash zarurati ortib bormoqda. Ayniqsa, tilshunoslik terminlari ilmiy tafakkur va nazariy qarashlarni ifodalovchi asosiy vosita sifatida tilshunoslik fanining rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi. Shu sababli lingvistik terminlarning shakllanishi, semantik tuzilishi va leksikografik talqini masalalarini o‘rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

Leksikografiya tilning lug‘aviy boyligini tizimlashtirish, izohlash va normallashtirish bilan shug‘ullanuvchi tilshunoslik sohasi bo‘lib, terminologik birliklarning ilmiy muomalada to‘g‘ri qo‘llanishini ta’minlashda muhim vazifani bajaradi. Ayniqsa, rus leksikografiyasi terminologik lug‘atlar yaratish va ilmiy terminlarni izohlash bo‘yicha boy ilmiy tajribaga ega. Rus tilshunosligida tilshunoslik terminlarini lug‘atlarda ifodalash masalalari semantik aniqlik, ilmiy standartlashuv va funksional-uslubiy xususiyatlar bilan chambarchas bog‘liq holda tadqiq etiladi.

Termin tushunchasi haqida turli ilmiy qarashlar mavjud bo‘lib, Dmitry Lotte terminni ilmiy tushunchani ifodalovchi maxsus til birligi sifatida izohlaydi. Olimning fikricha, termin bir ma’nolilik, aniqlik va tizimlilik kabi xususiyatlarga ega bo‘lishi kerak. Shuningdek, Aleksandr Reformatsky terminologiyani ilmiy bilimlarning shakllanishi va rivojlanishini aks ettiruvchi lingvistik tizim sifatida talqin qiladi. Ushbu nazariy qarashlar tilshunoslik terminlarini leksikografik jihatdan tadqiq etish uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tilshunoslik terminlari rus leksikografiyasida turli lug‘at turlarida – izohli, terminologik, ensiklopedik va ikki tilli lug‘atlarda ifodalanadi. Har bir lug‘at turi terminlarning ma’nosini ochib berishda o‘ziga xos tamoyillarga asoslanadi. Masalan, izohli lug‘atlarda terminning umumiy semantik tavsifi berilsa, terminologik lug‘atlarda uning ilmiy ta’rifi, qo‘llanish sohasi va tizim ichidagi o‘rni aniq ko‘rsatiladi. Bu esa terminlarning leksikografik ifodasi ilmiy kommunikatsiya samaradorligini ta’minlovchi muhim omillardan biri ekanligini ko‘rsatadi.

Bugungi globallashuv jarayonida xalqaro ilmiy aloqalarning kengayishi tilshunoslik terminologiyasini standartlashtirish va ularni lug‘atlarda bir xilda talqin qilish zaruratini kuchaytirmoqda. Ayniqsa, rus tilidagi tilshunoslik terminlarining semantik, funksional va uslubiy xususiyatlarini o‘rganish nafaqat terminologiya va leksikografiya, balki tarjimashunoslik hamda ilmiy kommunikatsiya uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, tilshunoslik terminlarining rus leksikografiyasida ifodalanish xususiyatlarini tadqiq etish terminlarning ilmiy-nazariy mohiyatini ochib berish, ularning semantik tizimini aniqlash va leksikografik talqin prinsiplari asosida tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur tadqiqot zamonaviy terminologiya va leksikografiya rivojiga ilmiy jihatdan hissa qo‘shishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot tilshunoslik terminlarining rus leksikografiyasida ifodalanish xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlanib, unda tavsifiy, qiyosiy, leksik-semantik hamda funksional-uslubiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini Dmitri Lotte, Aleksandr Reformatsky va Shavkat Rahmatullayevlarning terminologiya va leksikografiyaga oid ilmiy qarashlari tashkil etdi. Olimlar terminlarning aniqlik, tizimlilik va ilmiy izchillik xususiyatlariga ega bo‘lishi zarurligini ta’kidlaydi.

Tahlil jarayonida rus tilidagi izohli, terminologik va ensiklopedik lug‘atlar asosiy manba sifatida tanlandi. Xususan, Sergey Ozhegov va Dmitri Ushakov lug‘atlaridagi tilshunoslik terminlarining izohlanish usullari qiyosiy jihatdan o‘rganildi. Tadqiqot

davomida “semantika”, “diskurs”, “pragmatika”, “konsept” kabi terminlarning semantik va uslubiy xususiyatlariga alohida e’tibor qaratildi.

Natijada rus leksikografiyasida tilshunoslik terminlarining ifodalanishi ilmiy aniqlik, semantik tizimlilik va funksional moslik tamoyillari asosida shakllanishi aniqlandi.

Asosiy qism: Tilshunoslik terminlari ilmiy tafakkur va nazariy bilimlarni ifodalovchi muhim lingvistik birliklar hisoblanadi. Ularning leksikografik manbalarda to‘g‘ri, aniq va tizimli ifodalanishi ilmiy kommunikatsiya samaradorligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy rus leksikografiyasida tilshunoslik terminlarini izohlash jarayoni semantik aniqlik, terminologik tizimlilik hamda funksional-uslubiy moslik tamoyillari asosida amalga oshiriladi.

Dmitri Lotte terminni ma’lum fan sohasi tushunchasini ifodalovchi maxsus til birligi sifatida izohlaydi va uning asosiy belgilariga aniqlik, bir ma’nolilik hamda tizimlilikni kiritadi. Shu jihatdan rus leksikografiyasida tilshunoslik terminlari ko‘pincha ilmiy definitsiyalar asosida izohlanadi. Masalan, “фонетика” termini rus terminologik lug‘atlarida: *“раздел языкознания, изучающий звуковой строй языка”*

sifatida berilib, uning ilmiy sohaga oidligi va funksiyasi aniq ko‘rsatib o‘tiladi.

Aleksandr Reformatsky terminologiyani ilmiy tafakkurning tarkibiy qismi sifatida talqin qiladi. Olimning fikricha, terminlarning lug‘atlardagi izohi ilmiy tushunchaning mohiyatini to‘liq ochib berishi lozim. Shu sababli rus leksikografiyasida terminlar izohida ko‘pincha ularning semantik tarkibi, qo‘llanish sohasi va boshqa terminlar bilan paradigmatik munosabatlari ham yoritiladi.

Masalan, *“дискурс”* termini izohli va terminologik lug‘atlarda turlicha talqin qilinadi. Ayrim izohli lug‘atlarda u:

“связный текст в совокупности с экстралингвистическими факторами”

deya qisqacha izohlansa, lingvistik terminologik lug‘atlarda uning pragmatik, kommunikativ va sotsiokulturologik xususiyatlari kengroq ochib beriladi. Bu esa terminlarning lug‘atlarda berilishida ilmiy maqsad va auditoriyaga qarab farqlar mavjudligini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilshunosligida Shavkat Rahmatullayev leksikografik manbalarning ilmiy ahamiyatiga alohida e’tibor qaratadi. Olimning fikricha, lug‘atlar tilning nafaqat lug‘aviy boyligini, balki xalqning ilmiy tafakkuri va madaniy dunyoqarashini ham aks ettiradi. Shu nuqtai nazardan, rus leksikografiyasida tilshunoslik terminlarining izohlanishi ilmiy bilimlarning tizimlashtirilgan shaklda ifodalanishiga xizmat qiladi.

Rus leksikografiyasida tilshunoslik terminlari ko‘pincha quyidagi tamoyillar asosida ifodalanadi: ilmiy aniqlik; semantik izchillik; bir ma’nolilik; funksional-uslubiy moslik; terminologik tizimlilik.

Masalan, *“прагматика”, “концепт”, “семантика”* kabi terminlar zamonaviy lingvistika rivoji bilan bog‘liq holda kengaygan semantik mazmunga ega bo‘lib, ularning lug‘atlardagi izohlari ham davr o‘tishi bilan boyib bormoqda. Ayniqsa, kognitiv tilshunoslik va pragmalingvistika rivoji natijasida yangi terminlarning paydo bo‘lishi rus terminologik lug‘atlarining tarkibiy yangilanishiga sabab bo‘lmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, rus leksikografiyasida tilshunoslik terminlarining ifodalanishi ilmiy tafakkur rivoji bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, terminlarning semantik va funksional xususiyatlarini to‘liq yoritishga qaratilgan. Bu esa terminologik tizimning ilmiy va kommunikativ ahamiyatini yanada oshiradi.

Natijalar qismi: Tadqiqot natijalari rus leksikografiyasida tilshunoslik terminlarining ifodalanishi ilmiy aniqlik, semantik tizimlilik va funksional-uslubiy moslik tamoyillari asosida shakllanishini ko‘rsatdi. Tahlil jarayonida izohli, terminologik va ensiklopedik lug‘atlarda lingvistik terminlarning berilishida muayyan farqlar mavjudligi aniqlandi.

Xususan, izohli lug‘atlarda terminlarning umumiy semantik tavsifi ustuvor bo‘lsa, terminologik lug‘atlarda ularning ilmiy mohiyati, qo‘llanish sohasi va tizim ichidagi o‘rni kengroq yoritiladi.

Tadqiqot davomida *“semantika”, “diskurs”, “pragmatika”, “konsept”, “fonetika”* kabi terminlarning rus leksikografiyasidagi talqini qiyosiy jihatdan tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy lingvistika rivoji bilan ayrim terminlarning semantik hajmi kengaygan va ularning lug‘atlardagi izohlari ham murakkablashgan. Ayniqsa, kognitiv tilshunoslik va pragmalingvistika bilan bog‘liq terminlarda ko‘p ma’nolilik va fanlararo xususiyatlar kuchli namoyon bo‘ladi.

Rus leksikografiyasida tilshunoslik terminlarini izohlashda ilmiy standartlashuv muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Terminlarning bir ma’nolilik tamoyili asosida berilishi ilmiy kommunikatsiyada aniqlik va tushunarlilikni ta’minlashga xizmat qiladi. Biroq ayrim terminlarning turli lug‘atlarda farqli izohlanishi terminologik tafovutlar mavjudligini ham ko‘rsatdi.

Tahlillar natijasida rus leksikografiyasida tilshunoslik terminlari quyidagi asosiy xususiyatlar asosida ifodalanishi belgilandi:

ilmiy aniqlik;
semantik izchillik;
terminologik tizimlilik;
funksional-uslubiy moslik;
kontekstual va fanlararo talqin.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari rus leksikografiyasida tilshunoslik terminlarining ifodalanishi ilmiy tafakkur va lingvistik nazariyalar rivoji bilan chambarchas bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. Bu esa terminologik lug‘atlarning nafaqat axborot manbai, balki ilmiy bilimlarni tizimlashtiruvchi muhim lingvistik vosita ekanligini tasdiqlaydi.

Xulosa qismi: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, rus leksikografiyasida tilshunoslik terminlarining ifodalanishi ilmiy aniqlik, semantik tizimlilik va funksional-uslubiy moslik tamoyillari asosida shakllanadi. Terminologik birliklar nafaqat ilmiy tushunchalarni ifodalovchi vosita, balki lingvistik tafakkur va ilmiy kommunikatsiyaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Tahlillar davomida izohli, terminologik va ensiklopedik lug‘atlarda tilshunoslik terminlarini berish usullari o‘zaro farqlanishi aniqlandi. Izohli lug‘atlarda terminlarning umumiy semantik tavsifi ustuvor bo‘lsa, terminologik lug‘atlarda ularning ilmiy mohiyati, qo‘llanish sohasi va terminologik tizimdagi o‘rni kengroq yoritiladi. Bu esa leksikografik talqinning lug‘at turi va ilmiy maqsad bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi. Zamonaviy rus leksikografiyasida “diskurs”, “konsept”, “pragmatika”, “semantika” kabi tilshunoslik terminlarining semantik hajmi kengayib borayotgani va fanlararo xususiyat kasb etayotgani kuzatildi. Bu holat lingvistika rivoji bilan bir qatorda terminologik tizimning ham takomillashib borayotganidan dalolat beradi.

Tadqiqot natijalari terminlarning lug‘atlardagi aniq va tizimli ifodalanishi ilmiy kommunikatsiya samaradorligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etishini tasdiqladi. Shu bilan birga, rus leksikografiyasida tilshunoslik terminlarini standartlashtirish va ularning yagona ilmiy talqinini shakllantirish zarurati mavjudligi aniqlandi.

Demak, tilshunoslik terminlarining rus leksikografiyasida ifodalanish xususiyatlarini o‘rganish terminologiya, leksikografiya va ilmiy kommunikatsiya rivoji uchun muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqot lingvistik terminologiyaning semantik va funksional xususiyatlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. – Москва : Изд-во Академии наук СССР, 1961. – 158 с.
2. Реформатский А. А. Введение в языкознание. – Москва : Аспект Пресс, 1996. – 536 с.
3. Qizi, Sodikova Dinora Ilhom, et al. "AI-Driven NLP and Blockchain-Enabled Linguistic Analytics: Integrative Approaches for Fair, Transparent Literary Translation of George Orwell's Works." *2025 International Conference on Electrical Engineering and Informatics (ICEEI)*. IEEE, 2025.
4. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент : Университет, 2006. – 476 б.
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка. – Москва : Русский язык, 1984. – 816 с.
6. RAXMONKULOVNA, AM. "ESP/EAP O‘QUVCHILARINING MAXSUS LUG’ATLARGA BO ‘LGAN EHTIYOJLARI." *International Scientific and Current Research Conferences*. Vol. 1. No. 1. 2023.
7. Ушаков Д. Н. Толковый словарь русского языка. – Москва : Астрель, 2000. – 848 с.
8. Nargis Kazbekovna Sarimsakova. (2026). THE ROLE OF TRANSLATION IN DEVELOPING RUSSIAN LANGUAGE COMMUNICATION SKILLS. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, *13*(5), 730–733. Retrieved from https://www.eijmr.org/index.php/eijmr/article/view/6722
9. Nargis Kazbekovna Sarimsakova. COMPATIBILITY OF COMMUNICATIVE METHOD AND LINGUISTIC APPROACHES IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS. (2025). *Академические исследования в современной науке*, *4*(35), 5-9. https://doi.org/10.71337/inlibrary.uz.arims.108786
10. Nargis Kazbekovna Sarimsakova. Russian Language Teaching Methodology: Yesterday and Today. (2024). *Intersections of Faith and Culture: American Journal of Religious and Cultural Studies (2993-2599)*, *2*(12), 33-36. https://grnjournal.us/index.php/AJRCS/article/view/6311
11. Kazbekovna, S., & Shukurovna, N. (2021). Structure and Contents of the Method for Forming Orthoepic Competence of Cursors in the Process of Teaching Russian Language. International Journal on Integrated Education, 4(6). https://doi.org/10.31149/ijie.v4i6.1995
12. Hodjayeva, Dilnoza Kamilovna. "THE IMPORTANCE OF VOCABULARY IN LANGUAGE LEARNING." *Confrencea* 6.6 (2023): 257-261.
13. qizi Shaxabiddinova, Nodiraxon Dilshod, and Abdullayeva Marxabo Raxmonkulovna. "TIL ORQALI TARAQQIYOT SARI: YANGI O ‘ZBEKISTON UCHUN SUN’IY INTELLEKT TARJIMASINING AHAMIYATI VA UNING KAMCHILIKLARI." *Modern education and development* 45.4 (2026): 133-137.